

Krzysztof Buchowski

<https://orcid.org/0000-0003-3222-1994>

Uniwersytet w Białymstoku

Wojciech Śleszyński

<https://orcid.org/0000-0001-9896-3195>

Uniwersytet w Białymstoku

Amerykanin w Wilnie*. Dwie kadencje prezydenckie Valdas Adamkusa

Zarys treści: Celem artykułu jest przedstawienie i podsumowanie politycznej kariery Valdas Adamkus jako prezydenta Litwy w latach 1998–2003 i 2004–2009. Scharakteryzowano genezę i kulisy decyzji o starcie w kolejnych wyborach, rolę tego prezydenta w litewskim życiu politycznym oraz jego aktywność międzynarodową. Artykuł prezentuje ponadto zarys wcześniejszej biografii Adamkusa: lata młodości oraz półwiecze emigracji w USA, poprzedzające powrót do ojczyzny.

Outline of content: This article aims to present and summarise the political career of Valdas Adamkus as President of Lithuania in 1998–2003 and 2004–2009. The genesis and background of the decision to run in the next elections, the role of President Adamkus in Lithuanian political life and his international activity are characterised. The article also presents an outline of Valdas Adamkus's earlier biography: his youth and half a century of emigration in the USA, preceding his return to his homeland.

Słowa kluczowe: Valdas Adamkus, Litwa, USA, ZSRR, życie polityczne, prezydent, polityka zagraniczna

Keywords: Valdas Adamkus, Lithuania, USA, USSR, political life, president, foreign policy

* Tytuł artykułu jest powtórzeniem tytułu tekstu Jacka Komara, *Amerykanin w Wilnie*, opublikowanego w „Gazecie Wyborczej” 1 kwietnia 1998 r., zawierającego komentarz do pierwszych tygodni prezydentury Valdas Adamkusa.

W pierwszych demokratycznych wyborach do Rady Najwyższej Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, przeprowadzonych w lutym 1990 r., zatriumfował Litewski Ruch na rzecz Przebudowy (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis), w skrócie zwany Sąjūdisem. 11 marca 1990 r. Litwini, skupieni wokół Sąjūdisu i Vytautasa Landsbergisa, ówczesnego przewodniczącego Rady Najwyższej Litewskiej SRR, ogłosili światu przywrócenie niepodległości utraconej w wyniku agresji sowieckiej sprzed półwiecza. Ostatecznie mimo wielu przeszkód udało im się obronić niezależność, a po upadku ZSRR doprowadzić do międzynarodowego uznania suwerenności Litwy. W wyborach parlamentarnych i prezydenckich przeprowadzonych już po obaleniu komunizmu niespodziewanie zatryumfowały siły wyrastające z dawnej Komunistycznej Partii Litwy (Lietuvos komunistų partija – LKP). Ugrupowania wywodzące się z Sąjūdisu przeszły do opozycji parlamentarnej. Pierwszym prezydentem został Algirdas Brazauskas, dawny pierwszy sekretarz LKP. Jednak postkomuniści (występujący pod nazwą Litewska Demokratyczna Partia Pracy – Lietuvos demokratinė darbo partija – LDDP) wbrew obawom nie dążyli do przywrócenia dawnego porządku. Deklarowali, że ich celem, podobnie jak poprzedników, były budowa demokracji, wolnego rynku oraz integracja ojczyzny z Zachodem. Do końca XX w. litewska scena polityczna pozostawała zdominowana przez postkomunistów, a następnie ponownie przez postsajudisowską centroprawicę.

W 1998 r. Valdas Adamkus, 71-letni reemigrant z USA, niespodziewanie został prezydentem Litwy. Polityczne objawienie się Adamkusa początkowo wzbudziło mieszane odczucia, zwłaszcza wśród obserwatorów zagranicznych. Czasami widziano w nim „człowieka znikąd”, który po 50 latach nieobecności w ojczyźnie wygrał bezpośrednie wybory, nie szczędząc populistycznych obietnic. Polskie media porównywały go nawet do Stana Tymińskiego, tajemniczego polonijnego biznesmena, kandydującego w wyborach prezydenckich w Polsce w 1990 r. Litewscy publicyści i intelektualiści, w tym cieszący się autorytetem na Zachodzie Tomas Venclova, przekonywali jednak, że tego typu analogie były nieuprawnione, a nawet krzywdzące. Po czterech latach Adamkus, ku powszechnemu zdziwieniu, nie uzyskał reelekcji. Po kolejnych kilkunastu miesiącach w dramatycznych okolicznościach ponownie ubiegał się o wybór, tym razem zwyciężając. Drugą kadencję zakończył, ciesząc się opinią męża stanu i szacunkiem niemal na całym świecie.

Celem poniższych rozważań jest podsumowanie trwającej ponad dekadę politycznej kariery Adamkusa jako głowy państwa litewskiego w latach 1998–2003 i 2004–2009. Niezbędne wydaje się jednak przypomnienie długiej (nie tylko w znaczeniu metaforycznym) drogi, którą wojenny emigrant przebył do najwyższej godności w ojczyźnie wyswobodzonej z jarzma sowieckiego. Przyszły prezydent urodził się w Kownie 3 listopada 1926 r. jako Voldemaras Adamkavičius¹. Jego rodzice należeli do szeroko rozumianej warstwy urzędniczej międzywojennego

¹ Szersze informacje autobiograficzne i biograficzne zob. *Alma i Valdas. Nasz los – Litwa*, oprac. E. Stankevičius, Toruń 2008; E. Aleksandravičius, *Adamkus*, Vilnius 2021.

państwa litewskiego. Uczęszczał do prestiżowych kowieńskich szkół, które wraz z atmosferą rodzinnego domu – jak wielokrotnie podkreślał – uczyniły z niego gorącego patriotę. Adamkavičius miał 14 lat, kiedy w 1940 r. Litwa znalazła się pod okupacją sowiecką (formalnie włączona została do ZSRR jako kolejna republika). W następnym roku do Kowna wkroczyli Niemcy. Część Litwinów liczyła na odbudowę państwa pod niemieckim protektoratem, jednak wielu mieszkańców kraju nie akceptowało nowego porządku. Nastoletni Adamkavičius wraz ze szkolnymi kolegami (m.in. Gabrieliusem Landsbergisem, starszym bratem Vytautasa) zaangażował się w konspirację.

Latem 1944 r. rodzina Adamkavičiusów, podobnie jak kilkadziesiąt tysięcy Litwinów, w obawie przed nadciągającym frontem i powrotem władzy sowieckiej ewakuowała się na teren Niemiec. Po kilku tygodniach niespełna 18-letni Voldemaras powrócił do ojczyzny. W kraju zaciągnął się do litewskich formacji zbrojnych działających u boku Niemców. Po dwóch miesiącach starć z armią sowiecką jego oddział został rozbity. W końcu października Adamkavičius ponownie wydostał się z Litwy i dotarł do Niemiec. Koniec wojny zastał go w części tego kraju zajętej przez wojsko amerykańskie. W jednym z bawarskich miasteczek litewskim uchodźcom udało się stworzyć gimnazjum, którego Voldemaras został uczniem, a następnie absolwentem. Następnie krótko studiował nauki przyrodnicze na monachijskim uniwersytecie. W 1949 r. dzięki dawnym koneksjom rodzinie udało się uzyskać wizę amerykańską, zgodę na emigrację i naturalizację w USA.

W Stanach Zjednoczonych Adamkavičius osiadł wraz z rodziną w Chicago, największym skupisku emigracji litewskiej. Na początku lat pięćdziesiątych odbył służbę wojskową w armii amerykańskiej, następnie podjął studia inżynierskie, uwieńczone dyplomem. Zajął się działalnością biznesową w branży hotelowo-wypoczynkowej, osiągając na tym polu znaczne sukcesy. Jeszcze podczas służby wojskowej Adamkavičius zaczął myśleć o uproszczeniu nazwiska. W oryginalnym brzmieniu było dla Amerykanów trudne do wymówienia. Ostatecznie w połowie lat pięćdziesiątych finalizował urzędową zmianę imienia i nazwiska na Valdas Adamkus.

Młody przedsiębiorca nigdy nie stracił łączności z litewskimi środowiskami emigracyjnymi w USA, czynnie angażując się w inicjatywy narodowe. Najważniejszym polem stał się udział w federacji „Santara-Šviesa”, której był nawet wiceprzewodniczącym. Federacja powstała jako swego rodzaju przeciwwaga dla nurtów katolickiego i nacjonalistycznego, dominujących wśród wychodźstwa litewskiego. „Santara-Šviesa” czerpała z tradycji liberalno-demokratycznej, odwołując się także do amerykańskich wartości obywatelskich. Z tego okresu datowała się również przyjaźń Adamkusa ze Stasysem Lozoraitisem (młodszym)², niekiedy określanym

² Stasys Lozoraitis (starszy, 1898–1983) w latach 1934–1938 był dyplomatą, a także ministrem spraw zagranicznych niepodległej Litwy, a następnie działaczem emigracyjnym. Jego syn, Stasys Lozoraitis (młodszy, 1924–1994) przez wiele lat pracował w litewskiej służbie dyplomatycznej na

nieformalnym ministrem spraw zagranicznych Litwy na uchodźstwie, działaczem mieszkającym w Rzymie, a następnie w Waszyngtonie.

Poczucie obowiązku obywatelskiego, ale też zainteresowanie sprawami publicznymi nieustannie kierowały Adamkusa w kierunku działalności samorządowej i polityki. Pierwsze próby nie były specjalnie zachęcające, ale jego zaangażowanie i naturalne predyspozycje zostały zauważone. Pod koniec lat sześćdziesiątych rozpoczął pracę w amerykańskiej służbie federalnej. Na początku kolejnej dekady zaproszono go do udziału w nowo utworzonej federalnej Agencji Ochrony Środowiska (USEPA). Został mianowany zastępcą dyrektora, a następnie dyrektorem jednego z oddziałów regionalnych, pozostając na stanowisku kolejne 16 lat, aż do przejścia na emeryturę w 1997 r.

W 1972 r. na prośbę Departamentu Stanu Adamkus został członkiem rządowego amerykańskiego zespołu do spraw współpracy z ZSRR w zakresie ochrony środowiska. Podczas jednej z wizyt delegacji amerykańskiej w Moskwie udało się mu odwiedzić sowiecką Litwę. Od tej pory coraz częściej przyjeżdżał do zniewolonej ojczyzny, czasem bywał w niej nawet kilka razy w roku. Przywoził przez granicę zakazaną lub trudno dostępną literaturę, pomagał w nawiązaniu kontaktów naukowych i kulturalnych z Zachodem. Od rozpoczęcia *pieriestrojki* w połowie lat osiemdziesiątych wizyty amerykańskiego urzędnika, a zarazem litewskiego emigranta odbijały się coraz szerszym echem, zwłaszcza w kręgach akademickich. W spotkaniach, organizowanych zwykle na wileńskim uniwersytecie, uczestniczyły grupy słuchaczy spragnionych dyskusji i wieści z wolnego świata. Adamkus podtrzymywał ożywione relacje z przedstawicielami warstwy inteligenckiej, inicjując debaty dotyczące m.in. ochrony przyrody. Już wtedy cieszył się w tej grupie sporą popularnością.

W czerwcu 1988 r. w Wilnie zawiązała się grupa inicjatywna Sąjūdisu (oficjalny zjazd założycielski odbył się dopiero 22 i 23 października). Ruch, który narodził się jako inicjatywa intelektualistów, szybko zaczął nabierać masowego i niepodległościowego charakteru. Litewskie środowiska wychodźcze początkowo z dużym dystansem odnosiły się do krajowej inicjatywy. Jednak Adamkus, lepiej zorientowany w miejscowych realiach, od początku deklarował poparcie dla Sąjūdisu. Przekonywał, że ruch ma narodowy i wyzwolenieczy charakter. Wielu aktywistów było dobrymi znajomymi Adamkusa. Z fachowej wiedzy amerykańskiego urzędnika, często goszczącego w Wilnie, zaczęła wówczas oficjalnie korzystać także komunistyczna administracja republikańska, prosząc o konsultacje w zakresie zagrożenia ekologicznego stwarzanego przez Ignalińską Elektrownię Jądrową.

Kontakty Adamkusa z ojczyzną nasiliły się po przywróceniu niepodległości przez Litwę. Lozoraitis mł., wówczas pełniący w Waszyngtonie funkcję łącznika nowych władz litewskich z Zachodem, zawsze mógł liczyć na pośrednictwo

uchodźstwie. L. Jonušauskas, *Lithuanian Diplomatic Service in Exile From 1940–1991*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 71–77; szerzej zob. A. Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva. Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, Vilnius 2015.

i organizacyjne wsparcie ze strony Adamkusa³. Po załamaniu moskiewskiego puczu Janajewa w sierpniu 1991 r. niepodległość Litwy została uznana przez społeczność międzynarodową. Lozoraitis mł. oficjalnie objął wówczas stanowisko ambasadora Litwy w USA. W tym czasie Adamkus został mianowany szefem programu pomocy technicznej USA w zakresie ochrony środowiska dla państw bałtyckich. Doradzał w sprawie budowy stacji uzdatniania wody, rozwoju monitoringu zagrożeń ekologicznych, organizował staże dla przedstawicieli instytucji naukowych, pomagał w pozyskiwaniu aparatury i specjalistycznego oprogramowania komputerowego. W lutym 1992 r. Adamkus współorganizował wizytę Lozoraitisa mł. na Litwie, pierwszą po 53 latach nieobecności przyjaciela w ojczyźnie⁴.

W pierwszych latach po przywróceniu niepodległości grupa reprezentantów litewskiej emigracji, w tym Lozoraitis i Adamkus, formalnie odzyskała obywatelstwo litewskie. Jednak część środowisk wychodźczych z pewnym rozgoryczeniem przyjmowała brak satysfakcjonujących rozwiązań systemowych dotyczących emigrantów. Czasami odmawiano im np. prawa do odzyskania nieruchomości, a nawet utrudniano powroty, piętrząc wymogi biurokratyczne. Przedstawiciele litewskiej diaspory, ukształtowanych zwykle w społeczeństwach państw Zachodu, razila posowiecka kultura polityczna prezentowana przez krajowe elity i urzędników. Reemigranci niejednokrotnie skarżyli się, że ojczyzna nie wykorzystuje ich doświadczenia, potencjału intelektualnego oraz kapitału społecznego.

W latach 1991–1992 na Litwie błyskawicznie rosło rozczarowanie dotychczasową ekipą. Powodem były m.in. coraz poważniejsze problemy ekonomiczne, a także atmosfera zaostrego się konfliktu rządzących sił postsajudisowskich z postkomunistami. W rezultacie w przyspieszonych wyborach parlamentarnych, przeprowadzonych jesienią 1992 r., zwyciężyli prowadzeni przez Brazauskasa postkomuniści z LDDP, w kampanii obiecujący szybką poprawę sytuacji gospodarczej i uspokojenie atmosfery politycznej. Na początku kolejnego roku miały odbyć się także wybory prezydenckie, w których Brazauskas od początku był faworytem. Naturalnym kontrkandydatem pozostawał Vytautas Landsbergis, jednak jego popularność w społeczeństwie do tego stopnia zmalała, że ostatecznie wycofał się z rywalizacji. W tej sytuacji niemal cały obóz postsajudisowski udzielił poparcia Lozoraitisowi mł., który już wcześniej zgłosił gotowość startu. Adamkus przyjął propozycję kierowania jego sztabem wyborczym.

Kampania przygotowana przez Adamkusa była bardzo „amerykańska”: z licznym mityngami, wielką różnorodnością materiałów propagandowych, eksponowaniem sylwetki małżonki pretendenta oraz częstą obecnością i emocjonalnym przekazem w mediach. Lozoraitis i Adamkus uczestniczyli w dziesiątkach spotkań

³ A. Saudargas, *Lithuanian Diplomacy 1990–1992*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 78–80; V. Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus. Knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, Vilnius 2002, s. 85–94.

⁴ B. Vainauskienė, *Kelionė i Lietuvą truko penkiasdešimt trejus metus*, „Lietuvos rytas” (7 II 1992).

w całym kraju⁵. Sondaże pokazywały, że Brazauskasa popierała zdecydowana większość respondentów, ale notowania Lozoraitisa mł. szybko rosły, zwłaszcza wśród mieszkańców miast. Ostatecznie w wyborach przeprowadzonych 14 lutego 1993 r. wyraźnie zwyciężył Brazauskas, zdobywając 60% głosów.

Po przegranych wyborach Lozoraitis mł. powrócił na placówkę do Waszyngtonu, wkrótce został jednak odwołany ze stanowiska ambasadora. Zmarł w 1994 r. Adamkus, który nadal kursował wówczas między Litwą a USA, stawał się w ojczyźnie coraz bardziej rozpoznawalny. Coraz częściej wypowiadał się w mediach, nie szczędząc krytyki rządowi LDDP. Oskarżał je o patronowanie tzw. uwłaszczeniu nomenklatury, a zarazem stworzenie „układu” partyjno-administracyjno-gospodarczego, kwitującego często dzięki funduszom publicznym⁶. Niezależni obserwatorzy zwykle potwierdzali te spostrzeżenia. Rządząca partia pogrążyła się w kryzysie politycznym, a jej sondażowe notowania mocno spadły przed wyborami zaplanowanymi na jesień 1996 r. Ostatecznie zwyciężył w nich Związek Ojczyzny (konserwatyści)⁷, na którego czele stał Vytautas Landsbergis, który powrócił na stanowisko przewodniczącego parlamentu. Nowy gabinet stworzony został przez ugrupowania centroprawicowe.

Względny sukces wyborczy osiągnął Litewski Związek Centrum (Lietuvos centro sąjunga), kierowany przez Romualdasa Ozolasa⁸. Partia przekroczyła próg wyborczy, wprowadzając kilkunastu posłów do parlamentu (Sejmu). Grupa intelektualistów oraz ludzi kultury skupionych wokół cieszącego się autorytetem Ozolasa usilnie poszukiwała wówczas osoby, która mogłaby stanąć w szranki z Brazauskasem w przyszłych wyborach prezydenckich (planowanych na drugą połowę grudnia 1997 r.). Z powodu zadawnionych antagonizmów nie chciano poprzeć Landsbergisa. Adamkus swoje poglądy zawsze definiował jako umiarkowane i państwowotwórcze, poza tym miał w kierownictwie Związku Centrum wielu przyjaciół i współpracowników. Otwarcie opowiadał się za centrystami w czasie niedawnej kampanii parlamentarnej. Wydawał się zatem naturalnym następcą Lozoraitisa mł. oraz idealnym kandydatem „tożsamościowym”. Po długim wahaniu Adamkus wyraził zgodę na start w wyborach z poparciem Związku Centrum, ale jako kandydat niezależny. Nie chciał, by kojarzono go wyłącznie z jednym ugrupowaniem⁹.

⁵ S. Urbonavičiūtė, *Stasys Lozoraitis: nēr žmogaus, turėjusio tiek progų pasidaryt turtingu ir tiek padaryt*, „Lietuvos rytas” (11 II 1993); M. Jastramskis, *Mums reikia vado? Prezidento institucija nuo Landsbergio iki Nausėdos*, Vilnius 2021, s. 98–99.

⁶ E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 247.

⁷ Partia pod oficjalną nazwą Związek Ojczyzny (Litewscy Konserwatyści), Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai), powstała 1 maja 1993 r. jako kontynuacja głównego nurtu dotychczasowej działalności politycznej Sąjūdisu.

⁸ Romualdas Ozolas (1939–2015), filozof i działacz polityczny, jeden ze współtwórców i liderów Sąjūdisu, uważany za kandydata do objęcia przywództwa ruchu, sygnatariusz aktu niepodległości i wicepremier w pierwszym stworzonym przez Sąjūdis rządzie kierowanym przez Kazimirę Prunskienę; w późniejszym okresie politycznie skonfliktowany z Vytautasem Landsbergisem.

⁹ E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 250–259.

Od samego początku rejestracja kandydatury reemigranta napotykała problemy formalne. W 1997 r. Adamkus zakończył pracę w USA. Zadeklarował wyłącznie litewskie obywatelstwo i zapowiedział przeprowadzkę na stałe do Wilna. Prawo litewskie wymagało jednak od pretendenta, aby co najmniej trzy ostatnie lata mieszkał w kraju. Co prawda już w 1993 r. zrobiono wyjątek dla Lozoraitisa mł., ale tym razem Landsbergis i konserwatyści stanowczo sprzeciwili się kolejnemu precedensowi, a nawet odpowiedniej nowelizacji ustawy zasadniczej, proponowanej przez Związek Centrum. Zgodnie z przewidywaniami przewodniczący komisji wyborczej odmówił przyjęcia dokumentów Adamkusa. Zmobilizowana przez lidera partia Ozolasa w krótkim czasie zebrała ponad 300 tys. podpisów pod petycją o dopuszczenie Adamkusa do wyborów. Gdy petycja nie zrobiła wrażenia na przewodniczącym komisji wyborczej, sam zainteresowany zaskarżył postanowienie w sądzie. W przyspieszonym trybie wyborczym sąd wydał wyrok korzystny dla Adamkusa. Okazało się, że na początku lat dziewięćdziesiątych został on formalnie zatrudniony jako ekspert do spraw ochrony środowiska w jednym z tartaków. Zdaniem sądu decydujące znaczenie miały podatki płacone na Litwie. Rozstrzygnięcie, chociaż budzące wątpliwość niektórych komentatorów (nie tylko związanych z innymi kandydatami, ale także niezależnych), otworzyło drogę do rejestracji i pozwoliło rozpocząć kampanię¹⁰.

Kandydatura Adamkusa cieszyła się wsparciem części środowisk inteligenckich, w tym m.in. dużej grupy osób o liberalnych i prozachodnich zapatrywaniach. Na użytek kampanii sztab akcentował „zachodniość” i doskonałą znajomość języka angielskiego, a zarazem zdobyte w USA doświadczenie, kontakty i kompetencje zawodowe, bezpartyjność oraz dystans do bieżących litewskich sporów politycznych. Nawet z wieku Adamkusa (71 lat) uczyniono atut, podkreślając rozwagę i stateczność kandydata. W agitacji przedwyborczej odwoływano się również do rozpowszechnionego stereotypu o sprzedajnych politykach. Sugerowano, że niezależność finansowa Adamkusa właściwie eliminuje ryzyko jego skorumpowania.

Mimo wysiłków sztabowców Adamkusa początkowo niemal pewna wydawała się reelekcja Brazauskasa, który nadal cieszył się dużą popularnością. Start w wyborach prezydenckich zadeklarowali m.in. także Landsbergis oraz były prokurator generalny Artūras Paulauskas. Niespodziewanie Brazauskas ogłosił, że rezygnuje z kandydowania. W tych okolicznościach na początku grudnia 1997 r. sondaże przedwyborcze pokazywały, że to Adamkus i Paulauskas cieszyli się największym poparciem sięgającym 30%. Tuż przed wyborami Brazauskas opowiedział się za kandydaturą Paulauskasa, co znacznie zwiększyło nadzieje tego ostatniego na wygraną. Do zwycięstwa już w pierwszej turze głosowania, przeprowadzonego 21 grudnia 1997 r., zabrakło Paulauskasowi niewiele: poparło go wówczas aż 45,3% głosujących. Konieczna okazała się druga tura, do której wszedł także Adamkus, uzyskując blisko 28%.

¹⁰ V. Adamkui leista eiti į Prezidentus, „Respublika” (11 X 1997); R. Ozolas, *Lietuva 1994–1997 metai. Istorija karštomis pėdomis*, Vilnius 2007, s. 408.

Kampania przed drugą turą, prowadzona w okresie świąteczno-noworocznym, stała się bardzo nerwowa. Oba sztaby starały się zdyskredytować kontrkandydata. W materiałach propagandowych Paulauskasa nazywano Adamkusa „jankešem”, „Amerykaninem” lub „przybyszem”, opisywano jego rzekome związki z mafią włoską w Chicago, piętnowano rozterki przed zrzeczeniem się obywatelstwa amerykańskiego i prawniczą ekwilibrystykę przy rejestracji kandydatury. Adamkus rewanżował się sugerowaniem nomenklaturowych korzeni zawodowych sukcesów Paulauskasa i eksponował jego przeszłość w partii komunistycznej. Landsbergis, który ciężko przeżył porażkę, wezwał swoich zwolenników do głosowania na Adamkusa. Podobnie postąpił przegrany kandydat socjaldemokratów¹¹, Vytenis Andriukaitis. Adamkus mógł zatem liczyć na poważny zastrzyk poparcia z prawej i lewej strony sceny politycznej. W tych okolicznościach nie zamierzał składać broni. Wiele osób deklarowało głosowanie na „Amerykanina” tylko dlatego, aby zablokować Paulauskasa. Murem stali za Adamkusem również Litwini z emigracji¹².

Głosowanie w drugiej turze odbyło się w niedzielę 4 stycznia 1998 r. Po zliczeniu większości głosów wydawało się, że zatriumfował Paulauskas. Jednak decydujące znaczenie miały protokoły z Kowna (dotarły do stolicy jako ostatnie) oraz głosy oddane za pośrednictwem poczty. Dopiero po kilku dniach skrupulatnego sprawdzania okazało się, że Adamkusa poparło minimalnie więcej głosujących (oficjalnie 50,37% głosów padło na Adamkusa, 49,63% – na Paulauskasa). Wskutek „remisu ze wskazaniem” Litwa wkraczała w nowy rok z nieoczekiwanym tryumfem wyborów, prezydentem elektem Adamkusem.

Litewska konstytucja zapewniała prezydentowi szereg uprawnień w polityce wewnętrznej (np. prawo inicjatywy ustawodawczej, akceptowania lub zwracania Sejmowi ustaw w celu ich ponownego rozpatrzenia, proponowania kandydata na premiera, powoływanie ministrów, sędziów i najwyższych urzędników państwowych), stosunkowo najszersze, chociaż ogólnie określone, prerogatywy powierzono głowie państwa w polityce zagranicznej¹³. W latach rządów LDDP współpraca prezydenta Brazauskasa z gabinetem ministrów na ogół przebiegała bez większych zgrzytów. Jednak po przejściu władzy w 1996 r. centroprawicowa koalicja dosyć bezceremonialnie podkopła pozycję Brazauskasa, przyczyniając się do jego decyzji o rezygnacji z ubiegania się o reelekcję. Tuż po zwycięskich wyborach, a także podczas swojej inauguracji w końcu lutego 1998 r. Adamkus dał do zrozumienia, że jego celem będzie przywrócenie autorytetu urzędu w granicach prawa

¹¹ Litewska Partia Socjaldemokratyczna (Lietuvos socialdemokratų partija – LSDP), ugrupowanie utworzone na przełomie 1989 i 1990 r. m.in. przez ówczesnych aktywistów Sąjūdisu, używające nazwy historycznej i uznające się za spadkobierczynię tradycji demokratycznej litewskiej lewicy z końca XIX i pierwszej połowy XX w.

¹² M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 138.

¹³ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*, <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm#NESI-JUNGIMO> (dostęp: 17.11.2024); T. Godlewski, *Udział prezydenta Republiki Litewskiej w ustawodawstwie*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” (2014), nr 3, s. 23–36.

i wprowadzenie modelu „aktywnej prezydentury”¹⁴. Skład personalny kancelarii prezydenckiej i zespołu doradców pokazywał, że Adamkus nie zamierzał opierać się wyłącznie na Związku Centrum, dążąc do poszerzenia zaplecza politycznego i intelektualnego. Do współpracy zaprosił przede wszystkim grono państwowców: przedstawicieli środowisk emigracyjnych i krajowych, akademików i wykładowców, ludzi kultury, politycznych liberałów, a także doświadczonych urzędników¹⁵.

Do pierwszej konfrontacji nowego prezydenta z koalicją parlamentarną doszło niemal natychmiast. Ustawa zasadnicza przewidywała zasadę obligatoryjnej dymisji rządu po każdych wyborach parlamentarnych i prezydenckich. Przy okazji odnowienia pełnomocnictw gabinetu prezydent upomniał się o głęboką reformę polegającą na likwidacji pięciu resortów i wymianę kilku ministrów. Kategorycznie żądał zwłaszcza dymisji ministra oświaty, znanego z przekonań nacjonalistycznych, a także szefowej resortu spraw europejskich, oskarżonej o spowodowanie wypadku samochodowego. Ostateczny kształt i skład rządu były owocem żmudnych ustaleń między premierem a prezydentem. Wynegocjowano kompromis przewidujący likwidację trzech resortów oraz odejście z rządu obojga skompromitowanych ministrów zakwestionowanych przez prezydenta. Prezydent wyszedł zwycięsko ze starcia, wykazał się przy tym dużą polityczną zręcznością i elastycznością. Już na starcie uzyskał zatem spory kredyt zaufania społecznego. Wiosną 1998 r. Adamkus cieszył się poparciem blisko 67% ankietowanych, a wkrótce jego popularność w społeczeństwie wzrosła do 80%¹⁶. Zadziałał efekt nowości, ale mieszkańcom Litwy najwyraźniej spodobało się również, że Adamkus niemal z marszu rzucił wyzwanie coraz mniej lubianej koalicji rządzącej. Z kolei elity polityczne były zaskoczone „amerykańskim” stylem działania prezydenta: częstymi i emocjonalnymi wystąpieniami publicznymi, wyczuleniem na nastroje społeczne, chętnym uczestnictwem w bezpośrednich spotkaniach z mieszkańcami oraz staranną kreacją wizerunku medialnego. Swego rodzaju nowość stanowiły także demonstracyjne zabiegi o przejrzystość w gospodarowaniu środkami publicznymi. Polityka prowadzona przy niemal całkowicie uniesionej kurtynie okazała się dużym wyzwaniem dla litewskiego establishmentu, przywykłego raczej do zakulisowych gier¹⁷.

Wbrew nadziejom centroprawicowej koalicji, liczącej na uspokojenie sytuacji po rekonstrukcji gabinetu, prezydent nie zamierzał rezygnować z dążenia do

¹⁴ V. Adamkus, *Be nutylėjimų. Dienoraščiai, vertinimai, pastabos parašesė*, Vilnius 2004, s. 10–11.

¹⁵ M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 139–140, 144; E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 285–290. W gronie doradców prezydenta znaleźli się m.in. ekonomista, reemigrant z USA Raimundas Mieželis, ekonomistka Elena Leontjeva, prawnik Armanas Abramavičius, dziennikarz Darius Kuolys, semiotyk i biznesmen Saulius Žukas, dziennikarz Artūras Zuokas, adwokat Czesław Okińczyc oraz doświadczony urzędnik i dyplomata Albinas Januška, uchodzący za promotora prozachodniego kursu Brazauskasa w polityce zagranicznej.

¹⁶ „Vilmorus” visuomenės nuomonės tyrimas: kam palankūs Lietuvos žmonės?, „Lietuvos rytas” (14 III 1998); „Vilmorus” visuomenės nuomonės tyrimas: kam palankūs Lietuvos žmonės?, „Lietuvos rytas” (11 IV 1998).

¹⁷ M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 146; R. Sakalauskaitė, *Politikos ringė*, Vilnius 2009, s. 326–331.

podniesienia standardów litewskiego życia politycznego (a przy okazji umacniania swojej pozycji). Adamkusowi nie spodobało się np., że jeden z ministrów za pieniądze podatników polecał do Szwecji w prywatnej sprawie (minister został zmuszony do złożenia dymisji). Ponadto rosła legislacyjna aktywność głowy państwa. Prezydent coraz śmielej wchodził w spory z większością parlamentarną. W latach 1998–2002 Adamkus zakwestionował w sumie dwa razy więcej ustaw niż wcześniej Brazauskas. Natomiast Sejm tylko czterokrotnie zdołał odrzucić poprawki prezydenta¹⁸.

W ostatnich miesiącach kadencji Brazauskasa prestiż urzędu prezydenta ucierpiał m.in. na polu polityki zagranicznej. Landsbergis po powrocie na stanowisko przewodniczącego Sejmu zaczął przejawiać daleko idącą aktywność międzynarodową. Zgodnie z konstytucją przewodniczący był drugą osobą w państwie, zastępując prezydenta podczas jego niedyspozycji lub nieobecności. Inicjatywy Landsbergisa wykraczały jednak poza tę formułę. Przewodniczący bez konsultacji z kancelarią prezydencką odbywał wizyty zagraniczne, przyjmował gości, składał deklaracje polityczne. Niejednokrotnie zachowywał się przy tym i był za granicą traktowany jak faktyczny litewski przywódca. W pierwszym roku urzędowania Adamkus także w tej dziedzinie konsekwentnie i stanowczo odzyskiwał inicjatywę, egzekwując uprawnienia przynależne głowie państwa oraz hamując swobodę działania przewodniczącego parlamentu¹⁹.

Początek 1999 r. przyniósł kolejną odsłonę wewnętrznego konfliktu politycznego między prezydentem a rządem i sejmową większością. Adamkus uznał wówczas, że dalsza współpraca z szefem rządu Gediminasem Vagnoriusem²⁰ nie będzie możliwa. W przemówieniu telewizyjnym prezydent ogłosił, że stracił zaufanie do premiera i oczekuje jego rezygnacji²¹. Koalicja początkowo broniła Vagnoriusa, ale ostatecznie Adamkus, w porozumieniu z przewodniczącym Sejmu, doprowadził do dymisji rządu. Liderzy Związku Ojczyzny uznali, że w tej sytuacji prezydent powinien wziąć na siebie odpowiedzialność przy konstruowaniu kolejnego gabinetu. Nie odmówili jednak współpracy. Na prośbę Adamkusa funkcję premiera zgodził się objąć mniej eksponowany polityk Związku Ojczyzny, dotychczasowy mer Wilna, Rolandas Paksas. Kryzys pozornie zażegnano. Po latach (i wielu negatywnych doświadczeniach) Adamkus wziął na siebie odpowiedzialność za wypromowanie Paksasa,

¹⁸ A. Krupavičius, A. Lukošaitis, *Lietuvos politinė sistema. Sąranga ir raida*, Vilnius 2004, s. 400. Jedną z najgorętszych kwestii spornych między koalicją a prezydentem stała się ustawa lustracyjna. Szerzej zob. J. Hyndle, M. Kutysz, *Kraje bałtyckie*, w: *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Warszawa 2009, s. 29–32, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/RAPORT%20-%20lustracja.pdf> (dostęp: 17.11.2024).

¹⁹ R. Sakalauskaitė, *Krašto apsaugos ministras nelauka Prezidento dekretų*, „Lietuvos rytas” (8 IX 1998).

²⁰ Gediminas Vagnorius, ekonomista, działacz Sąjūdisu, a następnie Związku Ojczyzny, początkowo bliski współpracownik Vytautasa Landsbergisa, dwukrotny premier w latach 1991–1992 i 1996–1999; ostatecznie opuścił szeregi konserwatystów.

²¹ *Prezidentui su premjeru jau ne pakviliui*, „Lietuvos rytas” (20 IV 1999).

którego początkowo uważał niemal za swojego wychowanka politycznego. Prezydent wspominał, że wiosną 1999 r. bardzo zależało mu na szybkim sformowaniu rządu, dlatego zaniedbał głębszego „prześwietlenia” sylwetki kandydata na premiera²².

Nowemu premierowi szybko przyszło zmierzyć się z twardą rzeczywistością. Finanse państwa znajdowały się w opłakanym stanie, gdyż litewska gospodarka nadal silnie odczuwała skutki niedawnego kryzysu finansowego w Rosji. Najtrudniejsza okazała się jednak kwestia koniecznej prywatyzacji rafinerii w Możejkach. Poprzedni rząd prawicowy uznał, że strategicznym inwestorem zostanie amerykańska firma Williams Companies. Przy wyborze kierowano się głównie względami politycznymi, gdyż konkurencyjne oferty należały do koncernów rosyjskich. Politycy ze Związku Ojczyzny i prezydent zgodnie przekonywali, że państwo litewskie potrzebuje obecności kapitału amerykańskiego, który wiązałby je z Zachodem w wymiarze strategicznym²³. Na drugi plan spychano racje czysto ekonomiczne. W rezultacie umowa z Williams Companies była wyraźnie niekorzystna dla strony litewskiej. Paksas po kilku miesiącach urzędowania podał się do dymisji, nie chcąc brać odpowiedzialności za transakcję. Sfinalizował ją następny gabinet, również stworzony przez konserwatystów.

Adamkus podkreślał, że Litwa nie mogła wycofać się z umowy z Williams Companies, gdyż podważyłoby to jej wiarygodność oraz godziło w prestiż państwa ubiegającego się o członkostwo w NATO. Jednak opinia społeczna negatywnie odniosła się do zaangażowania prezydenta w sprawie kontraktu i otwartego opowiadania się za amerykańską ofertą²⁴. Odżyły oskarżenia o „jankeskość”, w tym wysługiwanie się litewskiego prezydenta amerykańskim mocodawcom. Adamkus chcąc nie chcąc przede wszystkim wpłatał się w sieć intryg partyjnych. Sprawa prywatyzacji Możejek zaciążyła na jego wizerunku. Krytykowali go politycy opozycji, ale spadało również zaufanie społeczne do niego, które nigdy już nie osiągnęło rekordowego poziomu z początku kadencji.

Postępowała polityczna erozja centroprawicy. W kolejnych wyborach parlamentarnych, w październiku 2000 r., najwięcej miejsc w Sejmie zdobyła lewicowa koalicja prowadzona przez powracającego do polityki Brazauskasa. Jednak prezydent Adamkus nie chciał powierzyć funkcji premiera temu politykowi. Uważał go wówczas za niebezpiecznego populistę, który dla doraźnego zysku politycznego nie wahał się podważać zasadności starań Litwy o członkostwo w NATO i Unii Europejskiej (UE). Wyborczy sukces odnotowały także nowe, jeszcze nieopatrzone inicjatywy polityczne: Litewski Związek Liberalów, na którego czele stanął Paksas²⁵,

²² V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 60–62, 299.

²³ *Ibidem*, s. 73–81; R. Grincevičiūtė, *Nuslėptoji Williams atėjimo istorija*, Vilnius 1999, s. 139–141.

²⁴ *Prezidentas prisipažino neišgelbėjęs prievartaujamos Lietuvos*. A. Bačiulis interviu su V. Adamkum, „Respublika” (2 XII 1999).

²⁵ Litewski Związek Liberalów (Lietuvos liberalų sąjunga), partia polityczna założona w 1990 r. Rolandas Paksas po opuszczeniu dotychczasowej partii, Związku Ojczyzny, wstąpił do Litewskiego Związku Liberalów, a w grudniu 1999 r. został wybrany na lidera tego ugrupowania.

oraz Nowy Związek (socjalliberałowie)²⁶ stworzony przez Paulauskasa. Związek Centrum, zwykle popierający Adamkusa, tym razem nie przekroczył progu wyborczego, a wkrótce przestał istnieć. Liberałowie i socjalliberałowie zadeklarowali, że samodzielnie stworzą większość parlamentarną. Adamkus zaangażował się w powstanie tej nowej platformy partyjnej. W zamierzeniu była to alternatywa zarówno dla lewicowych populistów, jak i „zużytej” prawicy. Ustalono, że partyjni przywódcy podzielą się władzą: Paulauskas obejmie stanowisko przewodniczącego Sejmu, a Paksas – szefa rządu. Patronując powstaniu nowej inicjatywy (nazywanej niekiedy nawet Nową Polityką – Naujoji politika), prezydent nie zapominał o dotychczasowych priorytetach. Wymógł zatem na liderach deklarację publiczną o respektowaniu zobowiązań Litwy w relacjach międzynarodowych, zwłaszcza na drodze do integracji euroatlantyckiej²⁷. Aktywnie uczestniczył także w dyskusjach na temat obsady poszczególnych resortów rządowych, wpływając na niektóre decyzje koalicji²⁸.

Nowa Polityka od początku była jednak rozsadzana przez konflikty. Spory dotyczyły najczęściej personalistów. Premier i przewodniczący Sejmu niemal w świetle jupiterów rywalizowali o władzę, co powodowało kolejne napięcia w koalicji. Czasami łagodził spory jedynie autorytet prezydenta, do którego obaj liderzy zwracali się o mediację. Gabinet nie ustrzegł się afer korupcyjnych, niektórzy członkowie rządu musieli podać się do dymisji pod naciskiem Adamkusa. Atmosfera w koalicji spowodowała, że w pierwszych miesiącach 2001 r. dość szybko ulotnił się początkowy kredyt zaufania społecznego do nowego układu politycznego. Ponownie ucierpiała również popularność głowy państwa, obarczanej współodpowiedzialnością za kryzys. Prezydent nie ukrywał, że jest zawiedziony zwłaszcza postawą premiera. Adamkus wreszcie dał do zrozumienia, że Nowa Polityka straciła jego poparcie²⁹.

Wewnątrzkoalicyjne spory doprowadziły ostatecznie do przesilenia rządowego, dymisji Paksasa, a w konsekwencji stworzenia nowej większości parlamentarnej, tym razem złożonej z socjalliberałów i Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej (LSDP) kierowanej przez Brazauskasa³⁰. Prezydent początkowo znów nieprzychylnie odniósł się do wniosku o powierzenie temu ostatniemu funkcji premiera. Za liderem socjaldemokratów ciągnęły się wówczas podejrzenia o kontakty z rosyjskim

²⁶ Nowy Związek (Naujoji sąjunga), partia socjalliberalna założona przez Artūrasa Paulauskasa wiosną 1998 r. Określenie socjalliberałowie (socialliberalai) stało się wkrótce częścią nazwy stronnictwa.

²⁷ V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 112–113; A. Paulauskas: *Naujoji politika – ištikima Lietuvos tarptautiniams įsipareigojimams*, „Lietuvos aidas” (14 X 2000).

²⁸ M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 153–154.

²⁹ V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 129; *Prezidentas nusivylė savo „krikškokrikštūniais” – valdančiosios koalicijos partneriais*, „Lietuvos aidas” (23 V 2001).

³⁰ W styczniu 2001 r. litewskie stronnictwa lewicowe (LDDP i LSDP) połączyły się. Zjednoczone ugrupowanie przejęło nazwę Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej (LSDP), a przewodniczącym został Brazauskas.

biznesem. Jednak nikt, z wyjątkiem socjaldemokratów, nie chciał przyspieszonych wyborów parlamentarnych, gdyż niemal pewne były wówczas wysoka wygrana lewicy i perspektywa jej samodzielnych rządów. Argumenty przekonały prezydenta, który w czerwcu 2001 r. – jak podkreślał – „z ciężkim sercem” nominował Brazauskasa na szefa rządu. Wyraził także żal z powodu upadku Nowej Polityki, która nie spełniła pokładanych w niej nadziei i nie spowodowała odnowienia litewskiej sceny politycznej³¹. Szybko okazało się, że nowy premier jest bardzo spolegliwy wobec oczekiwań głowy państwa. Brazauskas bez problemu zaakceptował zasugerowane przez Adamkusa kandydatury na szefów resortów obrony, spraw zagranicznych i ochrony środowiska. Z uznaniem prezydenta spotkały się także inne ministerialne nominacje. Skład gabinetu oraz deklaracje premiera o zachowaniu prozachodniego kursu uspokoiły prezydenta. Wbrew wcześniejszym obawom Brazauskas w zasadzie zmierzał drogą prozachodniej kontynuacji niemal na wszystkich kluczowych płaszczyznach³².

Adamkus szczególnie wagę przywiązywał do polityki zagranicznej niewyklucznie z powodu spoczywającej na nim konstytucyjnej odpowiedzialności. W jego przekonaniu litewską racją stanu było sfinalizowanie członkostwa w NATO i UE, a jednym ze środków prowadzących do tego celu okazało się strategiczne partnerstwo z Polską. Aby zrealizować zamierzenia, prezydent deklarował współpracę ze wszystkimi krajowymi siłami politycznymi. W czasach rządów Związku Ojczyzny kooperacja na tej płaszczyźnie układała się na ogół poprawnie, gdyż priorytety konserwatystów i głowy państwa były zbieżne. Przy innych okazjach pojawiały się jednak różnice. Najpoważniejsze dotyczyły stosunków z Rosją. O ile sprzeciw wobec rosyjskich prób zablokowania rozszerzenia NATO na wschód nie budził kontrowersji, to inne działania prawicy wywoływały zaniepokojenie prezydenta. Niedługo przed wyborami w 2000 r. konserwatyści wzmogli antykomunistyczną i antyrosyjską retorykę, co miało zwiększyć ich szansę na zwycięstwo. Na życzenie Kremla odwołano wówczas zaplanowaną na sierpień 2000 r. wizytę Adamkusa w Moskwie. Eskalacja napięcia zmusiła prezydenta do reakcji. W wystąpieniu telewizyjnym potępił konserwatystów za stawianie partyjnych interesów ponad państwowymi i bez troski prowokowanie antyrosyjskich emocji. Landsbergisowi, ówczesnemu przewodniczącemu Sejmu, wytknął cyniczne wykorzystywanie polityki zagranicznej w kampanii wyborczej. Przypomniawszy, że Litwie zależy na akcesji do NATO, ale też na dobrosąsiedzkich stosunkach z Rosją³³. Wiosną 2001 r. litewski prezydent, jadąc jednak do Moskwy, podjął próbę naprawy stosunków z wielkim sąsiadem ojczyzny. Rozmowy z prezydentem Władimirem Putinem nie zakończyły

³¹ V. Adamkus, *Penkeri darbo metai. Kalbos, interviu, laiškai*, Vilnius 2002, s. 89; *Politinė tikrovė V. Adamkų įspaudė į kampaniją*, „Lietuvos rytas” (30 VI 2001).

³² V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 137–138; G. Ilgūnas, *Lietuvos respublikos XII vyriausybės 2001–2004*, Vilnius 2004, s. 32–34, 226.

³³ G. Vitkus, *Diplomatinė aporija. Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, Vilnius 2007, s. 60–61.

się spektakularnym przełomem, zapoczątkowały jednak okres względnego odprężenia w dwustronnych relacjach międzypaństwowych³⁴.

Inne nieporozumienia dotyczyły ówczesnych działań konserwatystów, rzucających na międzynarodową reputację Litwy. Jeszcze w połowie lat dziewięćdziesiątych ówczesny prezydent, Brazauskas, zapowiedział starania o ukaranie Litwinów odpowiedzialnych za Holocaust. Mimo upływu czasu konkretów jednak brakowało, co spowodowało zniecierpliwienie organizacji żydowskich. Na dodatek litewska prawica podejmowała próby relatywizowania winy, a nawet usprawiedliwiania zbrodniarzy. Z tego powodu Litwa stała się obiektem wzmożonych nacisków Kongresu i Departamentu Stanu USA, polityków izraelskich oraz instytucji żydowskich z całego świata. Niektórzy zachodni politycy sugerowali nawet, że opieszałość może zaszkodzić natowskim aspiracjom Wilna oraz skutkować pogorszeniem relacji z USA. Tuż po zwycięstwie w wyborach prezydenckich w 1998 r. Adamkus, dążąc do zmiany negatywnego obrazu swojej ojczyzny oraz poniekąd spełniając obietnicę złożoną przez poprzednika, doprowadził do powołania Międzynarodowej Komisji do spraw Oceny Zbrodni Nazistowskiego i Sowieckiego Reżimu Okupacyjnego na Litwie³⁵. Komisja miała zająć się m.in. wyjaśnieniem wojennych zbrodni przeciw Żydom. Mimo że rozwiązanie nie w pełni zadowalało środowiska żydowskie, w świecie zachodnim uznano, że powołanie komisji było pierwszym krokiem we właściwym kierunku.

We wrześniu 2001 r. światem wstrząsnęła wiadomość o ataku terrorystycznym na Nowy Jork i Waszyngton. Prezydent Adamkus, który w chwili wrześniowego zamachu był z oficjalną wizytą w USA, natychmiast zapewnił o pełnym poparciu swego kraju dla idei wojny z terroryzmem. Wkrótce zadeklarował także uczestnictwo Litwy w operacji militarnej w Afganistanie. Udział był symboliczny, jednak ukazywał determinację Wilna w zabiegach o przychyłność Waszyngtonu na finiszu zmagania o rozszerzenie NATO³⁶. Pozytywna decyzja w tej sprawie zapadła w listopadzie 2002 r. podczas praskiego szczytu Sojuszu, gdy Litwa, obok sześciu innych państw, została zaproszona do członkostwa. W drodze powrotnej prezydent USA George Bush zatrzymał się Wilnie, aby osobiście przekazać dobre wieści. Podejmowany był oczywiście przez Adamkusa³⁷. W tym samym czasie rząd litewski sfinalizował również pertraktacje o wstąpienie państwa do UE.

³⁴ V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 212–214; *Lietuvos ir Rusijos vadovų pasiraštas pareiškimas – pozityvus derybininkų kompromisas*, „Lietuvos aidas” (31 III 2001); E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 346–347.

³⁵ *Dėl Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti*, 7.09.1998, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.4045F0BAAF21> (dostęp: 18.11.2024).

³⁶ E. Račius, *The ‘Cultural Awareness’ Factor in the Activities of the Lithuanian PRT in Afghanistan*, „Baltic Security Defence Review” (2007), no. 9, s. 62.

³⁷ V. Adamkus, *Be nutylėjimų...*, s. 268; E. Digrytė, *Vilniuje – Baltųjų rūmų desantas*, „Respublika” (23 XI 2002); R. Sakalauskaitė, V. Bartasevičius, *Lietuvos priešas bus ir Amerikos priešas*, „Lietuvos rytas” (25 XI 2002).

Krajowa stabilizacja i sukcesy w polityce zagranicznej, w których udział prezydenta był ewidentny, dawały Adamkusowi niemal pewność zwycięstwa w wyborach prezydenckich zaplanowanych na koniec grudnia 2002 r. Oprócz urzędującego prezydenta, ubiegającego się o reelekcję, chęć startu zgłosiło jeszcze 16 pretendentów, w tym przewodniczący Sejmu Paulauskas i były dwukrotny premier Paksas, wysunięty przez swoje nowe ugrupowanie – Partię Liberalno-Demokratyczną (Liberalų demokratų partija)³⁸. Kampania wyborcza Adamkusa była tradycyjna w formie, zachowawcza i raczej statyczna. Eksponowano w niej sukcesy prezydentury, podkreślając dojrzałość polityczną i stateczność kandydata, którego w materiałach propagandowych stylizowano na męża stanu. Ogromnym zaskoczeniem dla wszystkich kandydatów, ale też opinii publicznej, była za to kampania Paksasa. Wyróżniała się niespotykanym dotąd na Litwie rozmachem organizacyjnym i skrajnie populistycznym przekazem³⁹. Według ujawnionych później, niepełnych informacji kosztowała więcej, niż wyłożyli wszyscy konkurenci razem wzięci. Pieniądze pochodziły głównie z prywatnego, powiązanego z Rosją, biznesu.

Zwycięstwo Adamkusa w wyborach 22 grudnia 2002 r. zostało przywitane niemal jako coś oczywistego. Głosowało na niego 35,53% wyborców. Potrzebna była jednak druga tura. Uczestniczył w niej również Paksas, zgarniając w pierwszej turze blisko dwudziestoprocentowe poparcie. Skuteczność jego kampanii była ewidentna, ale rozstrzygnięcie miało dopiero nastąpić. Komentatorzy uważali, że chociaż urzędujący prezydent pozostawał faworytem, to w drugiej turze zwycięstwo Adamkusa wcale nie było pewne. Zadecydować miały dalszy przebieg kampanii oraz postawa wyborców, którzy wcześniej opowiedzieli się za pozostałymi chętnymi do objęcia najwyższego urzędu. Sztab Adamkusa co prawda zaktywizował kampanię, ale głównie wzmacniając dotychczasowy przekaz. Przed nadchodzącym starciem większość sił politycznych, od lewicy do prawicy, poparła Adamkusa. Partyjni liderzy ostrzegali wyborców przed Paksasem, oskarżając go o zapędy autorytarne, a także niejasne powiązania z Moskwą. Za Paksasem, oprócz jego własnego ugrupowania, opowiedziały się jedynie niewielkie stronnictwa populistyczne i nacjonalistyczne. Jednak bezpardonowe ataki ze strony mainstreamu jedynie wzmacniały popularność byłego premiera w społeczeństwie. Wielu wyborców oczekiwało przede wszystkim natychmiastowej zmiany ich życiowej sytuacji na lepszą, co skwapliwie obiecywał jedynie Paksas. Jego sztab w kampanii przed drugą turą wyeksponował rzeczywiste lub rzekome grzechy dotychczasowych „zużytych” elit, w tym domniemane przywary Adamkusa. Wypominano mu zwłaszcza nieszczęsny kontrakt z Williams Companies. Prezydenta atakowano, podkreślając jego

³⁸ Partia Liberalno-Demokratyczna została założona przez zwolenników Paksasa, który odszedł z Litewskiego Związku Liberalów na skutek konfliktu z innymi liderami tego ugrupowania. W późniejszych latach Partia Liberalno-Demokratyczna zmieniła nazwę na Porządek i Sprawiedliwość (Liberalni Demokratai) – Tvarka ir teisingumas (liberalai demokratai).

³⁹ Szerzej zob. L. Bielinis, *Prezidento rinkimų anatomija. 2002 m. prezidento rinkimai Lietuvoje*, Vilnius 2003, s. 12 i n.

zaawansowany wiek (76 lat), zmęczenie i zły stan zdrowia. Na jego tle młodszego o 30 lat Paksasa przedstawiano jako uosobienie nadziei na przyszłość. Przekaz medialny Paksasa ponownie był wszechobecny, profesjonalizmem dystansując konkurencję⁴⁰. W drugiej turze wyborów, przeprowadzonej 5 stycznia 2003 r., byłego premiera poparło ponad 54% głosujących. W pierwszych reakcjach wielu przedstawicieli elit litewskich, a także w wypowiedziach zagranicznych komentatorów dostrzegano zaskoczenie i niedowierzanie⁴¹. Rezultat, odzwierciedlający antyestablishmentowe nastroje i wolę wyborców, był jednak jednoznaczny.

Od inauguracji prezydenckiej Paksasa, która nastąpiła w lutym 2004 r., Adamkus znalazł się na emeryturze politycznej⁴². Nie narzekał na nadmiar czasu wolnego: podróżował po świecie zapraszany na konferencje i wykłady. Zwykle przebywał jednak w Wilnie. Emeryt Adamkus, który nadal cieszył się dużym autorytetem, z uwagą śledził sytuację polityczną. Stale gromadzili się wokół niego intelektualiści, a nawet politycy. Spotkania towarzyskie, organizowane w domu byłego prezydenta, często kończyły się dyskusjami o sytuacji w kraju i polityce międzynarodowej.

Nieoczekiwanie dla wszystkich przełom 2003 i 2004 r. przyniósł aferę, która zachwiała państwem litewskim. Pod koniec października 2003 r. służby specjalne poinformowały o związkach bliskich współpracowników Paksasa z rosyjskimi służbami specjalnymi. Parlamentarne śledztwo potwierdziło nadto, że Paksas finansował kampanię prezydencką z funduszy biznesmena Jurija Borysowa, któremu następnie z naruszeniem prawa przyznał obywatelstwo litewskie⁴³. Na początku 2004 r. listę zarzutów rozszerzono, a prezydenta wezwano do ustąpienia. Paksas nie zamierzał poddawać się bez walki, jednak po orzeczeniu Sądu Konstytucyjnego, uznającego zasadność części oskarżeń, na początku kwietnia 2004 r. parlament ostatecznie przeprowadził procedurę impeachmentu⁴⁴.

⁴⁰ V. Laurénas, *Politinė krizė Lietuvoje 2003–2004 metais*, „Politologija” (2004), nr 3 (35), s. 19–22.

⁴¹ A. Bačiulis, G. Sarafinas, *Žingsnis atgal*, „Veidas” (2003), nr 2, s. 13–15; *Głos przeciw elitom (z Raimundasem Lopatą rozmawia J. J. Komar)*, „Gazeta Wyborcza” (6 I 2003).

⁴² V. Adamkus, *Paskutinė kadencija. Prezidento dienoraščiai*, Vilnius 2011, s. 16.

⁴³ Jurij Borysow, z pochodzenia Rosjanin, w dzieciństwie zamieszkał z rodzicami w Litewskiej SRR. Do 1991 r. służył w Armii Radzieckiej jako pilot. Był przyjacielem Paksasa. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. przyjął obywatelstwo litewskie. W marcu 2003 r. otrzymał również rosyjski paszport, na skutek czego utracił prawo do obywatelstwa litewskiego. Prezydent Paksas przywrócił mu je w kwietniu 2003 r. specjalnym rozporządzeniem wydawanym w drodze wyjątku za zasługi dla państwa litewskiego.

⁴⁴ Sąd uznał, że Paksas dopuścił się naruszenia konstytucji w trzech przypadkach: nadając obywatelstwo Borysowowi, nie reagując na informacje służb bezpieczeństwa o podejrzanych transakcjach Borysowa z objętym embargiem Sudanem oraz używając autorytetu urzędu prezydenckiego do wpływania na decyzje biznesowe jednej ze spółek. Szerzej zob. R. Lopata, A. Matonis, *Prezidento suktukas*, Vilnius 2004, s. 31 i n.; V. Laurénas, *op. cit.*, s. 19 i n.; D. Górecki, R. Matonis, *Odpowiedzialność konstytucyjna prezydenta Republiki Litewskiej Rolandasa Paksasa*, „Przegląd Sejmowy” (2004), nr 4, s. 41–53; V. Vaičiaitis, *Impeachment of the President of the Lithuanian Republic: the Procedure and its Peculiarities*, „The Uppsala Yearbook of East European Law” (2004) (London 2005), s. 250–271.

W trakcie tych dramatycznych wydarzeń Litwa oficjalnie stała się członkiem NATO (29 marca) i UE (1 maja).

Termin nowych wyborów prezydenckich wyznaczono na czerwiec 2004 r. Paksas natychmiast ogłosił, że zamierza ponownie ubiegać się o urząd. Sondaże opinii publicznej wskazywały, że miał duże szanse na zwycięstwo. Reakcja większości sił politycznych była nerwowa. Liderzy polityczni apelowali o porozumienie ponad podziałami i wybór wspólnego kandydata. Liberałowie i centryści wysunęli wówczas pomysł wystawienia kandydatury Adamkusa, który jednak długo wahał się, czy wyrazić zgodę. Ostatecznie w obawie przed powrotem Paksasa Sejm przegłosował nowelizację prawa zabraniającą ubiegania się o urząd prezydenta przez pięć lat osobom, które zostały wcześniej tego urzędu pozbawione. Rozstrzygnięcie zostało potwierdzone decyzją sądu. Orzeczeniu towarzyszyło powszechne uczucie ulgi. W nowych warunkach nie było już mowy o utrzymaniu jednolitego frontu wyborczego, niemal każde ugrupowanie wystawiło własnego kandydata. W kuluarach politycznych Brazauskas usilnie namawiał jednak Adamkusa do startu w wyborach. Współdziałając z liderem liberałów, Artūrasem Zuokasem, premier nakłonił byłego prezydenta do wyrażenia zgody⁴⁵. Najpoważniejszym konkurentem wydawał się Petras Auštrevičius, ekonomista i dyplomata, do niedawna główny negocjator członkostwa Litwy w UE. Za jego kandydaturą opowiedział się m.in. Związek Ojczyzny. Z kolei koalicja mniejszych partii wystawiła Kazimirę Prunskienę, która w 1990 r. była szefową pierwszego rządu z ramienia Sąjūdisu. Później jednak Prunskienė została oskarżona o agenturalną przeszłość. Co prawda formalnie oczyściła się z zarzutów, ale nie powróciła już do politycznej pierwszej ligi.

Liderem sondaży przedwyborczych był Adamkus, którego wizerunkowi szkodził jednak opublikowany dwa tygodnie przed głosowaniem raport sejmowej komisji śledczej w sprawie prywatyzacji rafinerii w Możejkach. Konkluzje uderzały m.in. w byłego prezydenta, obarczając go współodpowiedzialnością za zaniedbania. Silną negatywną kampanię przeciwko niemu prowadził obóz ciągle popularnego Paksasa. Tuż przed wyborami Paksas ogłosił poparcie dla Prunskienė⁴⁶. W głosowaniu 13 czerwca 2004 r. zgodnie z przewidywaniami zwyciężył Adamkus z wynikiem nieco ponad 31%, do drugiej tury przeszła także Prunskienė (21,25%).

Sztab Adamkusa miał zatem twardy orzech do zgryzienia. Warunki do złudzenia przypominały sytuację sprzed półtora roku, kiedy wygrał Paksas. Nie było jasne, jak obecnie zachowają się zwolennicy pozostałych kontrkandydatów. Prunskienė wyraźnie lokowała się jako faworytka mieszkańców Litwy rozczarowanych

⁴⁵ V. Adamkus, *Paskutinė kadencija...*, s. 73; S. Grybkauskas, M. Tamošaitis, *Žmogus, jungęs epochas. Algirdo Brazausko politinė biografija*, Vilnius 2019, s. 349.

⁴⁶ R. Pukėnė, *Prezidento rinkimai. Planas, leidęs Adamkui laimėti: lemtingas skambutis, STT kratos ir slapti nurodymai elektrikams*, <https://www.delfi.lt/multimediaj/archive/prezidento-rinkimai-planas-leides-adamkui-laimeti-lemtingas-skambutis-stt-kratos-ir-slapti-nurodymai-elektrikams.d?id=81000313> (dostęp: 19.11.2024).

transformacją, do niedawna popierających Paksasa. Usunięty prezydent nadal usilnie promował jej kandydaturę. Konserwatyści tym razem bez wahania postawili na Adamkusa. W kampanii nie zabrakło nieczystych posunięć. Sztab Adamkusa próbował wykreować obraz Prunskienė jako zwolenniczki „opcji wschodniej”, przeciwniczki integracji Litwy z Zachodem. Z kolei zwolennicy Paksasa, których nadal nie brakowało nawet w centralnych urzędach, urządzili zadziwiający i przerażający zarazem spektakl. Agenci jednej ze służb specjalnych (STT)⁴⁷ tuż przed głosowaniem wkroczyli do siedzib partii popierających Adamkusa. Pretekstem było szukanie dowodów korupcji. Powszechnie nie dawano wiary oficjalnemu motywowi. Uznawano, że celem akcji było zasianie niepewności wśród wyborców Adamkusa. Jego sztab bił na alarm, sugerując, że służby wymknęły się spod kontroli, a ich aktywność może zapowiadać zamach stanu. Tuż przed drugą turą wyborów nawet komentatorzy przychylni Adamkusowi obawiali się sukcesu Prunskienė⁴⁸.

W głosowaniu 27 czerwca 2004 r. zwyciężył jednak Adamkus, który zdobył ponad 52% głosów. Litwa miała zatem „nowego-starego” prezydenta⁴⁹. Sformułowanie to, aczkolwiek wieloznaczne, wyrażało m.in. tęsknotę za stabilizacją polityczną, utraconą co najmniej od wybuchu „afery Paksasa”. Okazało się, że większość elektoratu wołała sprawdzone rozwiązania. Odrzuciła także metody walki politycznej kojarzące się raczej z dyktaturą niż demokracją. Adamkus był politykiem przewidywalnym, a także bardzo dobrze postrzeganym na Zachodzie. Rezultat litewskich wyborów prezydenckich również tam został przyjęty z ulgą⁵⁰.

W niektórych ocenach druga kadencja Adamkusa (2004–2009) była wyrażnie odmienna, a zarazem mniej udana niż pierwsza. Dostrzegano, że prezydent stosunkowo mniej uwagi poświęcał krajowemu życiu politycznemu, w którym wołał teraz odgrywać rolę arbitra niż aktywnego kreatora. Twierdzono, że utracił pierwotny „amerykański” wigor, idealizm oraz świeżość, zastąpione rutyną. Skupiał się raczej na funkcjach reprezentacyjnych i tylko na tym polu czuł się naprawdę swobodnie. Niekiedy sugerowano wręcz, że w istocie dał o sobie znać „syndrom drugiej kadencji”, szeroko opisywany przez dziennikarzy i politologów w innych kontekstach⁵¹. Ale nawet krytycy zauważali, że Adamkus przywrócił prestiż urzędu prezydenckiego, utracony w czasach Paksasa. Również na arenie międzynarodowej prezydent odnotował autentyczne sukcesy. Przy ocenie dokonań drugiej kadencji warto także brać pod uwagę inne okoliczności, zwłaszcza coraz bardziej problematyczny układ sił w Sejmie oraz ciągle swary i afery z udziałem

⁴⁷ Specjalna Służba Śledcza (Specialiųjų tyrimų tarnyba – STT), powołana w 1997 r., zajmowała się przede wszystkim zwalczaniem korupcji na wszystkich szczeblach władzy oraz nadużyć urzędniczych.

⁴⁸ R. Valatka, *Cień Rosji*, „Gazeta Wyborcza” (25 VI 2004).

⁴⁹ *Senas naujas Prezidentas*, „Respublika” (28 VI 2004).

⁵⁰ *Wygrał Zachód*, „Gazeta Wyborcza” (27 VI 2004); J. Ćwieluch, *Adamkus pokonał Kazię*, „Gazeta Wyborcza” (28 VI 2004).

⁵¹ M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 187, 194.

polityków. Jak zauważył Egidijus Aleksandravičius, biograf, a zarazem współpracownik Adamkusa, w czasie drugiej kadencji to nie prezydent prezentował inną postawę niż wcześniej, lecz zmieniła się rzeczywistość⁵². Litewska demokracja wychodziła z „romantycznego” okresu przejściowego. W krajowej polityce coraz więcej do powiedzenia miały pieniądze, coraz bardziej liczyły się partykularyzmy indywidualne lub grupowe. W rezultacie nawet na najwyższych szczeblach władzy trudniej było o kompromisy, obniżał się również poziom debaty publicznej. Pozycję liderów coraz częściej mierzono wpływami w służbach specjalnych, niepokojąco przy tym rosnących w siłę. Jednak w tych okolicznościach prezydent nie chciał po prostu twardo walczyć o dominację, eliminować przeciwników, a na koniec zostać jedynym zwycięzcą. Podkreślał, że powinnością głowy państwa było przede wszystkim stanie na straży demokratycznych standardów. W ich obronie Adamkus nadal nie wahał się wchodzić w konfrontację z przedstawicielami parlamentu i rządu. Wbrew krytycznym opiniom, formułowanym przeważnie już po 2009 r., prezydent podczas drugiej kadencji nadal odgrywał pierwszoplanową rolę w życiu politycznym. Co prawda w porównaniu z pierwszą kadencją był zdecydowanie mniej aktywny (np. przy podejmowaniu inicjatyw ustawodawczych) i rzadziej angażował się w bieżące spory, ale pozostawał skutecznym.

Jeszcze we wrześniu 2004 r. Adamkus wymusił dymisję szefa służb specjalnych zaangażowanych w prowokacje przed drugą turą wyborów prezydenckich. W wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w październiku 2004 r. zwyciężyło nowe ugrupowanie (Partia Pracy – Darbo partija) założone przez biznesmena Viktora Uspaskicha⁵³. Stosunkowo szybko wyłoniła się koalicja partii Uspaskicha z socjaldemokratami. Brazauskas pozostał premierem. Prezydent zakwestionował jednak niektórych kandydatów Partii Pracy na ministrów. Kiedy w następnym roku na Uspaskicha i jego współpracowników skierowano podejrzenia o dwuznaczne związki polityczno-biznesowe, Adamkus zażądał stanowczej reakcji, w rezultacie doprowadzając do dymisji lidera Partii Pracy z funkcji ministra gospodarki⁵⁴. Zastrzeżenia prezydenta wzbudziła także postawa premiera, któremu media zarzuciły m.in. faworyzowanie biznesu małżonki w procesie prywatyzacji jednego z luksusowych hoteli w Wilnie⁵⁵. Po ujawnieniu kolejnych nieprawidłowości, latem 2006 r. trapiiony aferami rząd podał się do dymisji w atmosferze

⁵² E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 364–365.

⁵³ Urodzony w 1959 r. w północnej Rosji Viktor Uspaskich osiadł na Litwie dopiero w latach osiemdziesiątych XX w. Pracował jako spawacz. Ożenił się z Litwinką i zamieszkał w Kiejdanach. Na początku lat dziewięćdziesiątych uzyskał obywatelstwo litewskie. Fortuny dorobił się, pośrednicząc przy imporcie rosyjskiego gazu od Gazpromu oraz działając w sektorze rolno-spożywczym. W końcu XX w. Uspaskich był uznawany za jednego z najbogatszych obywateli Litwy.

⁵⁴ V. Adamkus, *Paskutinė kadencija...*, s. 135–138; J. Komar, *Upadek szarej eminencji*, „Gazeta Wyborcza” (16 IX 2004).

⁵⁵ S. Pauliuvienė, *Draugystė įtvirtino „Draugystė”*, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/draugyste-itvirtino-draugyste-8668987> (dostęp: 21.11.2024).

skandalu, koalicja rozpadła się, a Brazauskas ogłosił definitywny koniec kariery politycznej. Adamkus aktywnie włączył się wówczas w próbę utworzenia nowej, szerokiej, wielkiej koalicji z udziałem lewicy i konserwatystów. Nie udało się jednak przewyciężyć animozji. Z poparciem prezydenta powołano zatem rząd mniejszościowy, stworzony przez socjaldemokratę Gediminasa Kirkilasa, ale w praktyce tolerowany, a nawet po cichu wspierany przez Związek Ojczyzny⁵⁶. Mimo pozorów współpracy relacje między prezydentem a rządem układały się jednak coraz gorzej. Kirkilas w odróżnieniu od poprzednika nie był specjalnie spolegliwy wobec głowy państwa⁵⁷.

W latach 2006–2008 na międzynarodowej reputacji Litwy ponownie zaciążyły rozliczenia dotyczące trudnych relacji litewsko-żydowskich z lat II wojny światowej. Litewskie środowiska nacjonalistyczne wszczęły wówczas kampanię przeciw byłym żydowskim partyzantom służącym w oddziałach sowieckich na Wileńszczyźnie (w sowieckiej partyzantce działającej na Wileńszczyźnie podczas wojny znalazła schronienie grupa żydowskich uciekinierów z zorganizowanych przez Niemców gett). Po publikacjach medialnych litewska prokuratura oskarżyła pochodzącego z ziem litewskich izraelskiego historyka Jicchaka Arada o udział w zbrodniach wojennych przeciw ludności cywilnej. Oskarżenia objęły także Rachelę Margolis, która po wojnie została na Litwie, angażując się m.in. w upamiętnienie ofiar Holocaustu. Media przedstawiły ich oboje jako terrorystów i morderców. W rezultacie nagonki Margolis opuściła Litwę i zamieszkała w Izraelu. Wszczęcie dochodzenia zostało przyjęte z oburzeniem przez władze USA, Izraela i międzynarodowe organizacje żydowskie. Litwa po raz kolejny znalazła się w ogniu krytyki międzynarodowej. Prezydent Adamkus usilnie zabiegał o jak najszybsze zakończenie wyjątkowo dla Litwy szkodliwego kryzysu. Jak napisał we wspomnieniach, w połowie września 2008 r. wobec braku przekonujących dowodów, które świadczyłyby o winie Arada i Margolis, osobiście wywarł nacisk na prokuraturę, aby ta zamknęła śledztwo. Sugestie prezydenta zostały uwzględnione⁵⁸.

Jesienią 2008 r. dobiegła końca kadencja parlamentu. W kolejnych wyborach zwycięstwo przypadło Związkowi Ojczyzny. Prezydent już tradycyjnie mediował w procesie wyłonienia centroprawicowej koalicji oraz powołania rządu, na którego czele stanął ówczesny lider konserwatystów, Andrius Kubilius. Adamkus kategorycznie sprzeciwił się nominacji Arūnasa Burkšasa (z koalicyjnego ugrupowania Związek Liberalistów i Centrum – Liberali i centro sąjunga) na ministra środowiska, miał też drobniejsze zastrzeżenia wobec kilku kandydatów na pozostałe

⁵⁶ A. Bačiulis, *Tylus darbininkas*, „Veidas” (2006), nr 21; V. Stasytė, *Premjero postas Kirkilui augina sparnus*, „Lietuvos žinios” (31 VII 2006).

⁵⁷ V. Adamkus, *Paskutinė kadencija...*, s. 338; E. Aleksandravičius, *op. cit.*, s. 370.

⁵⁸ V. Adamkus, *Paskutinė kadencija...*, s. 460; R. Čekutis, *Užsienio tarno išpažintis*, https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/uzsienio_tarno_ispazintis/offset.0,coments.1 (dostęp: 21.11.2024); szerzej zob. Š. Liekis, S. Sužiedėlis, *Wojna, Holokaust i polityka na Litwie: skonfliktowane narracje*, „Politeja” (2011), nr 16, s. 187–206.

stanowiska ministerialne. Ale ostatecznie współpraca z premierem układała się wręcz zaskakująco harmonijnie. Zapewne m.in. dlatego, że Adamkus i Kubilius prywatnie znali się i cenili nawzajem od wielu lat, byli również sąsiadami⁵⁹.

Jednak w czasie drugiej kadencji prezydenckiej Adamkus rzeczywiście najwięcej uwagi poświęcał polityce zagranicznej. Jeszcze przed wyborami prezydenckimi w 2002 r., wobec perspektywy rychłej integracji ze światem Zachodu, pod patronatem głowy państwa rozpoczęto prace nad koncepcją określaną mianem „Nowej polityki zagranicznej”. Grono ekspertów kontynuowało przygotowania nawet po przegranych przez Adamkusa wyborach. Rezultaty oficjalnie zaprezentowano wiosną 2004 r. W drugiej kadencji prezydenckiej Adamkus konsekwentnie realizował przyjęte założenia. Doktryna zakładała m.in., że Litwa powinna w pełni partycypować w przywilejach oraz obowiązkach wynikających z akcesji do NATO i UE. Oznaczało to m.in. dalsze aktywne współuczestnictwo w działaniach o charakterze antyterrorystycznym, a także umacnianie związków euroatlantyckich. Litwa ponadto miała stać się liderem regionalnym. Celem było zdobycie realnego wpływu na politykę Zachodu wobec całego obszaru posowieckiego⁶⁰.

Pierwszym akordem „Nowej polityki zagranicznej” był udany udział litewskiego prezydenta w przezwyciężaniu kryzysu na Ukrainie na przełomie 2004 i 2005 r., określanego jako pomarańczowa rewolucja. Sukces mediacji w Kijowie stanowił duże prestiżowe osiągnięcie dyplomacji litewskiej i wywindował międzynarodową pozycję Adamkusa w świecie zachodnim⁶¹. Litewski prezydent, dojrzały, obyty w świecie, swobodnie posługujący się kilkoma językami, a także charakteryzujący się nienagannymi manierami oraz ujmującą osobowością, niemal powszechnie uznawany był za doskonałego i skutecznego dyplomatę⁶². W następnych latach Adamkus aktywnie angażował się we wsparcie sił prozachodnich nie tylko w Ukrainie, ale także m.in. w Gruzji, Mołdawii, Białorusi, w państwach Zakaukazia i Azji Środkowej⁶³. W sierpniu 2008 r. wziął udział (wraz z prezydentami Polski, Estonii i Ukrainy oraz premierem Łotwy) w wiecu zorganizowanym w Tbilisi. Protestowano wówczas przeciw wkroczeniu wojsk rosyjskich na terytorium Gruzji.

⁵⁹ V. Adamkus, *Paskutinė kadencija...*, s. 474; A. Bačiulis, *Politinis triemtynys grįžte į URM*, „Veidas” (2008), nr 46.

⁶⁰ V. Adamkus, *Lithuania as a Centre of Regional Cooperation*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 17–20; szerzej zob. K. Buchowski, *Lithuanian New Foreign Policy (2004–2009)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 52 (2017), no. 3 (z. spec.), s. 183–207.

⁶¹ R. Lopata, L. Bielinis, V. Sirutavičius, I. Stanytė-Toločkienė, *Lietuvos užsienio politikos rytų kryptis. Santykių su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, Baltarusija ir Ukraina perspektyva*, Vilnius 2007, s. 138–139.

⁶² M. Jastramskis, *op. cit.*, s. 208.

⁶³ V. Adamkus, *Black Sea Vision*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2005), no. 15–16, s. 7–11; V. Cieminytė, *Lithuania: Policy of active membership*, „Baltic Security and Defence Review” (2005), no. 8, s. 209–213.

„Nowa polityka zagraniczna” w gruncie rzeczy stanowiła wyzwanie rzucone Rosji, tak też była interpretowana w Moskwie. Nic dziwnego, że stosunki rosyjsko-litewskie bardzo się pogorszyły. Niewyłącznie z tego powodu eksperci poddali doktrynę ostrej krytyce. Adamkus niezmiennie bronił jednak geopolitycznych i moralnych fundamentów forsowanej przez siebie wizji. Najczęściej przywoływał przy tym argumenty o potrzebie zapewnienia krajowi należytej mu pozycji międzynarodowej, konieczności rozszerzania demokracji i „wartości zachodnich”. Przekonywał także o rosyjskim zagrożeniu, z powodu którego Litwa powinna szukać oparcia przede wszystkim w USA. Zdaniem Adamkusa proamerykańskie zaangażowanie przynosiło państwu litewskiemu wymierne korzyści.

Drugim filarem niezmiennie była bliska współpraca z Warszawą. Oznaczało to również uznanie w Polsce lidera (z nadania USA) Europy Środkowo-Wschodniej i promotora państw bałtyckich. Spoiwem kooperacji z Polską stał się zakup rafinerii w Możejkach przez Polski Koncern Naftowy Orlen (PKN Orlen). W 2002 r. amerykańska firma Williams Companies sprzedała swoje udziały w litewskim przedsiębiorstwie rosyjskiemu koncernowi Jukos. Jednak po rozbiciu tej korporacji przez władze rosyjskie rząd litewski skorzystał z prawa do odkupu, ponownie wystawiając rafinerię na sprzedaż. Z ofertą zgłosiło się kilka firm, w tym PKN Orlen. Polski koncern początkowo nie był poważnie brany pod uwagę, gdyż nie dysponował własnymi złożami ropy naftowej. Ale w 2006 r. ponownie zwyciężyły racje polityczne. Prezydent Polski Lech Kaczyński przekonał Adamkusa, że wejście PKN Orlen na Litwę będzie elementem szerszej strategii wypierania rosyjskich wpływów ze wschodniej Europy. Litewski prezydent gorąco poparł pomysł i wydatnie pomógł w sfinalizowaniu transakcji⁶⁴.

W drugiej połowie kadencji prezydenta obrany przez Litwę kurs polityki zagranicznej stał się przedmiotem coraz ostrzejszej krytyki ze strony nie tylko polityków i publicystów, ale także ekspertów⁶⁵. Autorytet prezydenta gwarantował jednak kontynuację dotychczasowego kierunku, niezależnie od zmieniających się ekip rządowych i koniunktur. Ponadto co najmniej od końca 2008 r. Litwa coraz boleśniej zaczęła odczuwać skutki światowego kryzysu finansowego. Widoczne stały się także rezultaty zmiany priorytetów w polityce dotychczasowych sojuszników i patronów: USA i Polski. W ostatecznym rozrachunku kwestie te wyraźnie negatywnie zaciążyły na formułowanej na gorąco ocenie litewskiej „Nowej polityki zagranicznej”.

⁶⁴ T. Janeliūnas, K. Baubinaite, *In Search for the Optimal Regional Alliance: Strategic Partnership between Lithuania and Poland*, „Lithuanian Annual Strategic Review 2005” (Vilnius 2006), s. 76–89; A. Bačiulis, *Naujos geopolitinės architektūros pradžia*, „Veidas” (2006), nr 19; *idem*, *Nuo karo padėties iki strateginės partnerystės*, „Veidas” (2006), nr 36; Š. Černiauskas, „Mažeikių naftą” lenkams – tarpinis finišai, „Respublika” (16 XII 2006). Na temat kulisy transakcji zakupu rafinerii i stanowiska polskiej strony szerzej zob. I. Chalupiec, C. Filipowicz, *Rosja, ropa, polityka, czyli o największej inwestycji PKN ORLEN*, Warszawa 2009.

⁶⁵ Szerzej zob. K. Buchowski, *Polityka zagraniczna Litwy 1990–2012. Główne kierunki i uwarunkowania*, Białystok 2013, s. 170–171.

Recenzenci działań prezydenta Adamkusa, w tym potencjalni kandydaci na jego następcę, zaczęli podkreślać bezwzględną konieczność odejścia od tej koncepcji. W szczególności postulowali zerwanie z serwilizmem wobec Waszyngtonu oraz rezygnację z misyjnego zaangażowania na Wschodzie⁶⁶.

W latach 2004–2009 głowa państwa litewskiego najwięcej, bo 13 razy odwiedziła Polskę. Tyle samo razy prezydent odbył wizyty w instytucjach UE i NATO w Brukseli. Aż 12 razy był na Ukrainie. W Estonii złożył sześć wizyt, niewiele mniej, bo pięć na Łotwie i w USA, a cztery w Gruzji. Nie odwiedził Moskwy. W tym czasie w Wilnie bawiło wielu światowych przywódców, przede wszystkim z Zachodu. Powyższe wyliczenie dosyć dobrze odzwierciedlało ówczesne priorytety zagranicznej aktywności prezydenta.

Adamkus kończył urzędowanie w lipcu 2009 r., ustępując miejsca Daliai Grybauskaitė. Był pierwszym litewskim prezydentem wybranym w bezpośrednich wyborach, który sprawował władzę przed dwie kadencje. Ocena zaangażowania i dokonań z tego okresu nie może być jednoznaczna. Mimo to ostateczny bilans nawet po latach jest pozytywny. Adamkus oczywiście miał daleko idące ambicje polityczne, ale jego głównym zamierzeniem było promowanie w ojczyźnie kultury demokratycznej wzorowanej na amerykańskiej oraz dążenie do stworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Często jednak w nieuchronny sposób pograżał się w lokalnej odmianie *Realpolitik*. Z pewnością nie pomagał prezydentowi brak naturalnego zaplecza politycznego, którym w praktyce nigdy nie dysponował ani w parlamencie, ani poza nim. Wyrazy uznania (czasami wręcz uwielbienia) ze strony elit intelektualnych, a nawet autorytet, którym Adamkus cieszył się w społeczeństwie, nie mogły wypełnić tej luki. Z reguły dobre oceny zbiera jego ówczesne zaangażowanie w politykę zagraniczną. Co prawda tuż po zakończeniu drugiej kadencji prezydenta dosyć powszechnie panowało przekonanie o potrzebie odejścia od jego „Nowej polityki zagranicznej” i wytyczeniu zupełnie nowych priorytetów, ale po pewnym czasie, zwłaszcza z perspektywy kryzysu ukraińskiego zapoczątkowanego w 2014 r., a następnie rosyjskiej inwazji na Ukrainę w 2022 r., starania Adamkusa podejmowane na płaszczyźnie międzynarodowej w latach 2004–2009 zasługują na wnikliwszą recenzję.

Po przejściu na emeryturę były prezydent na stałe pozostał w Wilnie. Przez pewien czas kurtuazyjnie powstrzymywał się od publicznego komentowania polityki litewskiej. Ostatecznie przyjął rolę nie tylko obserwatora, ale też krytycznego recenzenta. Nie podobało mu się np. ochłodzenie stosunków z Polską i rozluźnienie związków z USA, promowane przez Grybauskaitė na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI w. Dostrzegał także ówczesne uchybienia ze strony Warszawy, np. arogancję polskich urzędników wobec przedstawicieli władz litewskich.

⁶⁶ V. Volovoj, *D. Grybauskaitė ir naujoji Lietuvos užsienio politika*, 17.03.2009, <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/vvolovoj-dgrybauskaite-ir-naujoji-lietuvos-uzsienio-politika-21026766> (dostęp: 23.11.2024).

Były prezydent otwarcie dawał tym poglądom wyraz w wypowiedziach medialnych⁶⁷. Adamkus niezmiennie cieszy się poważaniem w kraju i za granicą, publikuje wspomnienia, w miarę sił i możliwości prowadzi aktywną działalność społeczną i edukacyjną. W 2016 r. zgodnie z tradycją amerykańską patronował otwarciu biblioteki-muzeum swojego imienia, ufundowanej w Kownie. Przekazał tej placówce swoje bogate archiwum. W 2023 r. pożegnał małżonkę, z którą przeżył 72 lata. W 2025 r. Valdas Adamkus, Amerykanin w Wilnie, świętował 99. urodziny.

An American in Vilnius. Valdas Adamkus's Two Presidential Terms

Abstract

Valdas Adamkus was born in Kaunas in 1926. As a teenager, he witnessed the annexation of Lithuania by the USSR and then the German occupation. At the end of the Second World War, he took part in the Lithuanian partisans' fight against the Soviet Army, and then, like many of his compatriots, he fled to Germany. He then emigrated to the USA, where he naturalised and became a federal official. From the 1970s onward, he began visiting Soviet Lithuania. At the turn of the 1990s, he supported Sąjūdis. After ending his professional career in the USA, he decided to return to free Lithuania and began his political career. In 1998, he unexpectedly won the presidential elections. During his first term, he showed great political agility. He also noted international successes. However, in 2003, he did not win re-election, losing to Rolandas Paksas. After a dozen or so months, when Paksas was removed from office by the parliament, Valdas Adamkus ran for president again, winning by a narrow majority. During his second term (2004–2009), the Lithuanian president focused mainly on foreign policy. After ending his political career, Valdas Adamkus remained in Vilnius, still actively participating in social life. In 2025, he turned ninety-nine.

Американец в Вильнюсе.

Два президентских срока Валдаса Адамкуса

Абстракт

Валдас Адамкус родился в Каунасе в 1926 г. Как подросток он стал свидетелем аннексии Литвы СССР, а затем немецкой оккупации. В конце Второй мировой войны он участвовал в боях литовских партизан против Советской Армии, а затем, как и многие его соотечественники, бежал в Германию. Эмигрировав в США, он натурализовался и стал федеральным чиновником. С 1970-х годов он начал посещать Литовскую ССР. На рубеже 80-х и 90-х гг. он поддерживал Саюдис. Завершив профессиональную карьеру в США, он решил вернуться в свободную Литву и начал политическую карьеру. В 1998 году он неожиданно одержал победу на президентских выборах. Во время своего первого срока

⁶⁷ T. Piechal, *Valdas Adamkus: Litwa prowadzi dziś złą politykę*, <https://polityka.se.pl/wiadomosci/litwa-prowodzi-dzis-za-polityke-aa-ua8B-CztD-SMj8.html> (dostęp: 24.11.2024); *Adamkus: Polska bardziej winna pogorszeniu relacji z Litwą*, <https://kresy.pl/wydarzenia/adamkus-polska-bardziej-winna-pogorszeniu-relacji-z-litwa/> (dostęp: 24.11.2024).

он продемонстрировал значительную политическую ловкость и также добился международного успеха. Однако в 2003 г. он не переизбрался, проиграв Роландасу Паксасу. Несколько месяцев спустя, после импичмента Паксаса парламентом, Валдас Адамкус вновь баллотировался на выборах и победил с небольшим перевесом. Во время своего второго срока (2004–2009) президент Литвы сосредоточился преимущественно на внешней политике. Завершив политическую карьеру, Валдас Адамкус остался в Вильнюсе, продолжая активно участвовать в общественной жизни. В 2024 году ему исполнилось 98 лет.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Adamkus V., *Be nutylėjimų. Dienoraščiai, vertinimai, pastabos parašesė*, Vilnius 2004.
Adamkus V., *Paskutinė kadencija. Prezidento dienoraščiai*, Vilnius 2011.
Adamkus V., *Penkeri darbo metai. Kalbos, interviu, laiškai*, Vilnius 2002.
Alma i Valdas. Nasz los – Litwa, oprac. E. Stankevičius, Toruń 2008.
Dėl Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 7.09.1998, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.4045F0BAAF21> (dostęp: 18.11.2024).
Landsbergis V., *Pusbrolis Motiejus. Knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, Vilnius 2002.
Lietuvos Respublikos Konstitucija, <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm#NE-SIJUNGIMO> (dostęp: 17.11.2024)
Ozolas R., *Lietuva 1994–1997 metai. Istorija karštomis pėdomis*, Vilnius 2007.
Petraitytė-Briedienė A., *Gyvenimas – Lietuva. Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, Vilnius 2015.

Prasa

- „Gazeta Wyborcza” 1998, 2003, 2004
„Lietuvos aidas” 2000, 2001
„Lietuvos rytas” 1992, 1993, 1998, 1999, 2001
„Lietuvos žinios” 2006
„Respublika” 1997, 1999, 2002, 2004, 2008
„Veidas” 2003, 2006, 2008

Opracowania

- Adamkus V., *Black Sea Vision*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2005), no. 15–16, s. 7–11.
Adamkus V., *Lithuania as a Centre of Regional Cooperation*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 17–20.
Aleksandravičius E., *Adamkus*, Vilnius 2021.
Bielinis L., *Prezidento rinkimų anatomija. 2002 m. prezidento rinkimai Lietuvoje*, Vilnius 2003.
Buchowski K., *Lithuanian New Foreign Policy (2004–2009)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 52 (2017), no. 3 (z. spec.), s. 183–207.
Buchowski K., *Polityka zagraniczna Litwy 1990–2012. Główne kierunki i uwarunkowania*, Białyłstok 2013.
Chalupec I., Filipowicz C., *Rosja, ropa, polityka, czyli o największej inwestycji PKN ORLEN*, Warszawa 2009.

- Cieminytė V., *Lithuania: Policy of active membership*, „Baltic Security and Defence Review” (2005), no. 8, s. 209–213.
- Godlewski T., *Udział prezydenta Republiki Litewskiej w ustawodawstwie*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” (2014), nr 3, s. 23–36.
- Górecki D., Matonis R., *Odpowiedzialność konstytucyjna prezydenta Republiki Litewskiej Rolandas Paksasa*, „Przegląd Sejmowy” (2004), nr 4, s. 41–53.
- Grincevičiūtė R., *Nuslėptoji Williams atėjimo istorija*, Vilnius 1999.
- Grybkauskas S., Tamošaitis M., *Žmogus, jungęs epochas. Algirdo Brazausko politinė biografija*, Vilnius 2019.
- Ilgūnas G., *Lietuvos respublikos XII vyriausybė 2001–2004*, Vilnius 2004.
- Janeliūnas T., Baubinaitė K., *In Search for the Optimal Regional Alliance: Strategic Partnership between Lithuania and Poland*, „Lithuanian Annual Strategic Review 2005” (Vilnius 2006), s. 76–89.
- Jastramskis M., *Mums reikia vado? Prezidento institucija nuo Landsbergio iki Nausėdos*, Vilnius 2021.
- Jonušauskas L., *Lithuanian Diplomatic Service in Exile From 1940–1991*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 71–77.
- Krupavičius A., Lukošaitis A., *Lietuvos politinė sistema. Sąjanga ir raida*, Vilnius 2004.
- Laurėnas V., *Politinė krizė Lietuvoje 2003–2004 metais*, „Politologija” (2004), nr 3 (35), s. 3–36.
- Liekis Š., Sužiedėlis S., *Wojna, Holokaust i polityka na Litwie: skonfliktowane narracje*, „Politeja” (2011), nr 16, s. 187–206.
- Lopata R., Bielinis L., Sirutavičius V., Stanytė-Toločkienė I., *Lietuvos užsienio politikos ryšių kryptis. Santykių su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, Baltarusija ir Ukraina perspektyva*, Vilnius 2007.
- Lopata R., Matonis A., *Prezidento suktukas*, Vilnius 2004.
- Račius E., *The 'Cultural Awareness' Factor in the Activities of the Lithuanian PRT in Afghanistan*, „Baltic Security Defence Review” (2007), no. 9, s. 57–78.
- Sakalauskaitė R., *Politikos ringė*, Vilnius 2009.
- Saudargas A., *Lithuanian Diplomacy 1990–1992*, „Lithuanian Foreign Policy Review” (2004), no. 13–14, s. 78–80.
- Vaičiaitis V., *Impeachment of the President of the Lithuanian Republic: the Procedure and its Peculiarities*, „The Uppsala Yearbook of East European Law” (2004) (London 2005), s. 248–284.
- Vitkus G., *Diplomatinė aporija. Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*, Vilnius 2007.

Netografia

- Adamkus: Polska bardziej winna pogorszeniu relacji z Litwą, <https://kresy.pl/wydarzenia/adamkus-polska-bardziej-winna-pogorszeniu-relacji-z-litwa/> (dostęp: 24.11.2024).
- Čekutis R., *Užsienio tarno išpažintis*, https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvas_politika/uzsienio_tarno_ispazintis/offset.0,coments.1 (dostęp: 21.11.2024).
- Hyndle J., Kutysz M., *Kraje bałtyckie*, w: *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Warszawa 2009, <https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/RAPORT%20-%20lustracja.pdf> (dostęp: 17.11.2024).
- Pauliuvienė S., *Draugystę įtvirtino „Draugystė”*, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/draugyste-itvirtino-draugyste-8668987> (dostęp: 21.11.2024).
- Piechal T., *Valdas Adamkus: Litwa prowadzi dziś złą politykę*, <https://polityka.se.pl/wiadomosci/litwa-prowodzi-dzis-za-polityke-aa-ua8B-CztD-SMj8.html> (dostęp: 24.11.2024).

Pukenė R., *Prezidento rinkimai. Planas, leidęs Adamkui laimėti: lemtingas skambutis, STT kratos ir slapti nurodymai elektrikams*, <https://www.delfi.lt/multimedija/archive/prezidento-rinkimai-planas-leides-adamkui-laimeti-lemtingas-skambutis-stt-kratos-ir-slapti-nurodymai-elektrikams.d?id=81000313> (dostęp: 19.11.2024).

Krzysztof Buchowski, prof. dr hab., Wydział Historii Uniwersytetu w Białymstoku. Zainteresowania naukowe: dzieje Europy Środkowej i Wschodniej, historia Litwy i stosunków polsko-litewskich w XIX–XXI w. (k.buchowski@uwb.edu.pl).

Krzysztof Buchowski, professor, Faculty of History, University of Białystok; specialisation: history of Central and Eastern Europe, history of Lithuania and Polish-Lithuanian relations in the 19th–21st centuries (k.buchowski@uwb.edu.pl).

Wojciech Śleszyński, prof. dr hab., Wydział Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku, dyrektor Muzeum Pamięci Sybiru. W prowadzonych badaniach skupia się przede wszystkim na dziejach ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Redaguje i publikuje materiały źródłowe przechowywane w archiwach na terenie Białorusi, Litwy i Rosji (w.sleszynski@uwb.edu.pl).

Wojciech Śleszyński, professor, Faculty of International Relations, University of Białystok, and director of the Sybir Memorial Museum; his research focuses primarily on the history of the north-eastern lands of the Second Polish Republic. He edits and publishes source materials kept in archives in Belarus, Lithuania, and Russia (w.sleszynski@uwb.edu.pl).